

שמעתא עמיקתא

גליון תקפ"ט | פרשת ויגש | תשפ"ד | קהילת חניכי הישיבות | רמות ב' | ירושלים תובכ"א

הלכות מצויות לעשרה בטבת ההל בערב שבת

דיני התענית

התחלת התענית

ליל התענית

אין צריך להפסיק בג' צומות מבעוד יום. [שו"ע (סי' תקנ סעי' ב)]. ומכל מקום בעל נפש יחמיר מבעוד יום בשאר עינוים : רחיצה, סיכה, ותשה"מ (אבל באכילה ושתייה לא נהגו להחמיר וגם בנעילת הסנדל לא יחמיר משום חוכא ואטלולא). [נעי מ"ב (סי"ק ו) ושע"צ (אות ט)]. ועיי"ש עוד שאם חל ליל טבילה יקיים עונתו. ועיין להלן עוד פרטים בזה.

התחלת התענית

מתחילים להתענות מעמוד השחר (ובת"ב ויוה"כ מתחילים מבעוד יום). [שו"ע (סי' תקסד)]. **חלף לישון בלילה**

אם חלף לישון בלילה וישן שינת קבע, אינו רשאי לחזור ולאכול ולשתות, אלא אם כן התנה בפה או בלב לאכול או לשתות. [שו"ע (סי' תקסד) ומ"ב (סי' תקננ ס"ב)]. ועי' באור לציון (ח"ג פלא"א אות ב)]. ויש אומרים דבשתייה אין צריך תנאי, כי מסתמא דעתו של אדם לשתיה אחר השניה, והוי כאילו התנה. [רמ"א (שם)]. ולכתחלה יתנה לצאת לכל הדעות. ומכל מקום אם רגיל לשתות אחר השניה רשאי לשתות בלא תנאי אף לכתחלה. [מ"ב (ס"ק ו)]. והוא הדין כשהצום חל במוצאי"ש וקם בלילה וזכר שלא אכל מלוח מלכה רשאי לאכול דהוי כאלו התנה. [הגרשי"א זצ"ל (אשרי האש פס"ז אות ו). ועי' באור לציון (ח"ב פי"ז אות ח) שכתב שאע"פ שמבואר בזהר הובא במ"ב (פי ס"ק כח) דהקם אחר חצות אחר שינת קבע עליו להזהר שלא לאכול לפני התפלה, מ"מ כשעושה ע"מ שיוכל להתענות לית כן בה. ועיי"ש במ"ב].

סוף התענית / אף כשהל בער"ש

צריך להתענות עד צאת הכוכבים. [שו"ע (סי' תקסב סעי' א)]. דהיינו שיראו ג' כוכבים בינונים אפי' מפורזים או שהלבנה זורחת בכח ותאיר על הארץ. [רמ"א (שם) ומ"ב (ס"ק ג)]. ואם חל הצום בער"ש י"א שא"צ להלשים אלא אחר שקיבל עליו שבת בתפילה אחר פלג המנחה רשאי לאכול. ולמעשה אין לנהוג כן אלא ישלים התענית עד צה"כ. [רמ"א (סי' רמט ד וסי' תקנ סעי' ג)]. **הנוסע למדינה אחרת**

הנוסע למקום שזמן הצום מתארך או מתקצר (כגון הטס לאמריקה ביום התענית וכדומה), יש אומרים שבאופן שהצום מתארך במקום שהגיע לשם הולכים לקולא אחר תחילת התענית לפי המקום שיצא משם. [שבט הלוי (ח"ח סי' רסא אות ב)]. ויש אומרים שחייב לצום עד צאת הכוכבים כפי המקום שנמצא עתה, בין לקולא (אם התענית מתקצרת), בין לחומרא (אם התענית מתארכת). וכן עיקר. [גא"מ (או"ח ח"ג סי' צו), הגרשי"א זצ"ל (אשרי האיש פס"ז אותיות י - יא), שכיכל עבדי (ח"ח סי' לא) ובצל החכמה (ח"א סי' לא). דעת הגרשי"א זצ"ל (אשרי האיש פס"ז אות יג) שהטס ממזרח למערב העולם ועובר את קו התאריך ולמחרת צמים במקום שהגיע צריך להחמיר ולהתענות בכמקום הגעתו. ועי' בזה בבצל החכמה (שם)].

זמני התענית בטיסה

הטס בליל התענית מארץ ישראל לאמריקה וכדומה שהלילה נמשך שם כז' שעות יותר מהלילה שבאר"י, רשאי לאכול אף כשעדיין במטוס, אף על פי שבארץ ישראל כבר יום, כי הולכים לפי הזמן של המקום שהוא נוסע לשם. [הגרשי"א זצ"ל (אשרי האיש פס"ז אות י)]. ועי' עוד מש"כ באות הקודמת.

איסור אכילה

שיעור אכילה

שיעור איסור אכילה בתעניות (שאם אכלו אינו נחשב מתענה), יש אומרים שהוא ככותבת. [ביאור הלכה (סי' תקנז)]. ויש אומרים שהוא כזית. [כן משמע לכאורה מהשו"ע (רס"י תקסח). וכן פסק המהר"ם שיק (או"ח סי' רטט). וכ"כ בשבט הלוי (ח"ד סי' נו ד"ה ובאמת וח"ח סי' קצ"ח)]. ומסתבר כדעה הראשונה. [הגרשז"א זצ"ל (הליכ"ט ביהמ"צ פי"ג סוף הגה ט) דלא מסתבר שהחמירו זז"ל יותר מצום יוה"כ. ועי' בשד"ח (מע' בין המצרים סי' ב אות טו) שחילק מהא דהשו"ע הנ"ל. ועי' במועדים וזמנים (ח"ה סי' שלג)]. ומכל מקום לכל הדעות אסור לאכול לא לשתות אפילו משהו. [מ"ב (סי' תקסח ס"ק ה)].

שיעור שתייה

שיעור שתייה בתעניות (שאם שתאו אינו נחשב מתענה) הוא מלא לוגמיו. [שו"ע (סי' תריב סעי' ט) לענין יוה"כ. וכ"כ המ"ב (סי' תקסד ס"ק ה) לענין שאר התעניות].

טעה ואכל

מי שטעה ואכל באחת מהתעניות צריך להשלים התענית ואינו צריך להתענות יום אחר. [מ"ב (סי' תקמט ס"ק ג)]. ועי' בכה"ח (שם אות ז)]. ואם רוצה יתענה אחר כך לכפרה. [מ"ב (סי' תקסח ס"ק ח)]. ואם הוא אדם חלש, יכול לפדות תענית ההשלמה על ידי נתינת צדקה לעניים. [נעי' כה"ח (סי' תקמט אות ז)].

שאר עינויים

סיכה, רחיצה ונעילת הסנדל

כל הצומות, חוץ מט' באב, מותרים ברחיצה וסיכה ונעילת הסנדל ותשה"מ. [שו"ע (סי' תקנ סעי' ב)]. ומכל מקום בעל נפש יחמיר בכולן (פרט לנעילת הסנדל משום חוכא ואטלולא), אלא שאם חל י' בטבת בערב שבת אין להחמיר ברחיצה בחמין מפני כבוד השבת. [מ"ב (ס"ק ו)]. וי"א אסור להסתפר בצומות נרוח חיים (פלאגי סי' תקסו)]. ומ"מ ב"י בטבת שחל בער"ש מותר לכבוד שבת. [מ"ב (שם)].

רחיצה בחמין

אף על פי שמעיקר הדין מותר להתרחץ בתעניות כנ"ל (אם לא מחומרא) מכל מקום עכשו אין נוהגין לרחוץ בחמין בג' צומות, אבל בצונן שרי (פרט לת"ב ויוה"כ), והוא הדין פניו ידיו ורגליו בחמין. [שע"צ (סי' תקנ ס"ק ח)]. ואם חל י' בטבת בערב שבת מותר כנ"ל.

משיעורי

הרה"ג הרב יוחנן בורגר שליט"א

מו"ץ וראש כולל הוראה רמות

מנהגי תשעת הימים בתעניות (הליכה לבריכה, סיווד הבית, כיבוס וכדו')

יש מצדדים להחמיר ביי"ז בתמוז ועשרה בטבת בדינים הנוהגים מר"ח אב עד ת"ב. [בה"ח (סי' תקנא ד"ה מה) ע"פ הא"ר והפמ"ג]. ויש מקילין. [דעת תורה (סעי' ב) ועי' בשונה הלכות (סי' תקנא אות לח) שתמה על המחמירים], וכן עיקר. ועל כן מותר לסווד הבית, לכבס, או ללכת לבריכה אם יש צורך בדבר (ועיין לעיל לענין רחיצה בצומות). [הגרשי"א זצ"ל (אשרי האיש פס"ז אותיות ז-ח)].

ומ"מ הנוהגים להחמיר א"צ לנהוג כן בתענית אסתר [הגרשז"א זצ"ל (פי"ג אות ב)] וצום גדליה. [כן משמע מהבה"ח. וכן פסק הגרשז"א זצ"ל (נשמת אברהם ח"א סי' תקנ ס"ד)]. וכמ"כ יכולים להקל (אף ב"י בטבת וי"ז בתמוז) לענין קניית ולבישת בגד חדש ביום התענית. [הגרשז"א זצ"ל (פי"ג הגה ג)].

ריקודין ומהולות

בצומות יש להמנע מריקודין ומחולות. [אבן ישראל (ח"ז סי' כח)].

ברכת שהחינו

יש מי שאומר שיש להמנע מלברך שהחינו בד' התעניות אם אינה מצוה עוברת כפדיון הבן. [סדור הגר"י עמדין (חדש תמוז). ועי' בהליכ"ש (פי"ג הגה ז)]. אולם יש מקילים בזה, ולדעתם מי שאינו צם רשאי לאכול פרי חדש ולברך עליו שהחינו בשאר התעניות (פרט לימי בין המצרים). והמתענה ביום ואוכל בליל התענית רשאי לברך שהחינו. [פמ"ג (סי' תקנא א"א ס"ק מב) וכה"ח (שם אות רט). אולם דעת האור לציון (ח"ג פכ"ה הגה ג ד"ה והנה) להחמיר בזה].

לקבוע חתונה בליל התענית

יש אומרים שנכון שלא לקבוע חתונה אור ליום התענית. [הגרשז"א זצ"ל (בין המצרים פי"ג אות א)]. ועי' באבן ישראל (ח"ז סי' כח) ובשרגא המאיר (ח"ז סי' קמה)]. ויש מתירין אף לכתחלה (פרט לי"ז בתמוז). [הגרשי"א זצ"ל (שערי נחמה עמ' סו)]. ועל כל פנים בשעת הדחק יש להקל. [הגרשז"א זצ"ל (שם)]. ולענין י"ז בתמוז, עי' **בשמעתא עמיקתא הלכות מויות לבין המצרים**.

לקבוע חתונה בליל התענית כשהחופה נערכת ביום שלפניו

מותר לערוך חופה ביום שלפני התענית לפני השקיעה ולערוך הסעודה בליל התענית. [נעי' באורחות רבנו (ח"ב עמ' קכח), וכן מוכח מהאג"מ (או"ח ח"א סי' קסח)].

עריכת שבע ברכות בליל תענית

לכתחלה יש להימנע מלערוך ז' ברכות בליל התענית. [הגרשז"א זצ"ל (שם הגה א)].

אכילת בשר ושתיות יין בליל התענית

מעיקר הדין מותר לאכול בשר ולשתות יין בליל התענית. ומ"מ י"א שראוי לאנשי מעשה להמנע מזה. [נעי' בתורת השלמים (יו"ד סי' קפח ס"ק ז) וברוח חיים (פאלאגי סי' תקסו ס"ק ד)].

אכילת בשר ושתיות יין לחולה האוכל בתענית

חולה רשאי לאכול בשר או לשתות יין ביום התענית אם הוא צריך לכך. [מ"ב (סי' תקנ, ה)].

אכילת בשר ושתיות יין כמוצאי התענית

בלילה של מוצאי התענית (פרט למוצאי ת"ב) מותר לאכול בשר ולשתות יין (בפרט כשהצום חל בער"ש). [מ"ב (סי' תקנח ס"ק ה). ומש"כ במ"ב (סי' שלד ס"ק עט) שבליה שלאחר התענית אסור אכילת בשר ושתיות יין, ע"כ צריך לחלף בין שאר תעניות לבין תענית שמקבל ע"ע משום כפרה].

הפטורים מהתענית

נשים

יש נוהגים להקל לנשים בזמנינו שלא לצום (פרט לת"ב ויוה"כ) מחמת שירדה חולשה לעולם. [נעי' בשו"ת עקיבא יוסף (שליצניר סי' קעד) שכת' בשם החת"ס דאחרי שבאה חולשה לעולם, אין להניח לבנותיו שלא בשאר התעניות להתענות חוץ מיוה"כ ות"ב. וכן הביאו בהליכ"ש (מועדים פי"ג הגה 16) שהגרשז"א זצ"ל חורה שהמנהג במקומותינו שהנשים אינן מתענות כלל, ואף הנערות, מלבד ת"ב ויהכ"פ]. **אולם המנהג הפשוט להחמיר בזה (אם האשה בריאה).** [הגר"י קמניצקי (קובץ הלכות בהמ"צ פ"א) ואול"צ (שם)].

קטנים שהגיעו לחינוך

בזמננו אין הקטנים משלימין תעניות (אפי' ביוה"כ) עד הגיעם למצוות ואפי' לא בתענית הסמוכה ליום הגיעם למצוות. [הגרשז"א זצ"ל (שם יוה"כ פי"ז אות יד והנה כז)]. ומכל מקום ראוי לחנכם שלא יאכלו רק כדי קיום הגוף לחם ומים וכדומה, כדי שיתאבלו עם הצבור. [מ"ב (סי' תקנ ס"ק ה)]. אלא שנהגו להקל אף בזה. [מהרש"ם (דעת תורה סי' תקמט) בשם הברכ"י (ס"ק א), כה"ח (סי' תקנ אות ט) והגרשז"א זצ"ל (שם פי"ג הגה 11)].

נער שלא הביא ב' שערות

נער שהגיע ליי"ג שנים ובדקוהו ולא הביא ב' שערות בכלל קטן הוא ופטור מתעניות שחיובן דרבנן [ואע"פ שישיל "שמא נשרו" השערות אינו אלא ספק, וספק דרבנן לקולא]. [מ"א סמי תרט"ז (ס"ק ג), א"ר (ס"ק ה) ומ"ב (סס"ק יג)]. ומ"מ המנהג להחמיר בכל התעניות אם הנער בריא לגמרי. [נעי' בביאור הלכה בסי' תקי"ן (ד"ה הכל) שכת' בשם הפמ"ג דמתענים. ולכא"ו סותר דבריו במ"ב הנ"ל בסי' תרט"ז. ועי' בשבט הלוי (ח"ו סי' קכב אות ב) שכת' בדס"י תרט"ז היינו מצד הדין ובסי' תקי"ן היינו מצד המנהג, והדין עם המג"א. ולענין המנהג, אם הוא בריא יעשה כהפמ"ג, אבל אין לנו לחייבו כשיטת המג"א. וכ"כ בבאר משה (ח"ח סי' צו). ועי' בא"ח מבוטשאטש (סי' תקט)].

חולה שאין בו סכנה

חולה שאין בו סכנה פטור מלהתענות בכל הצומות פרט ליוה"כ. [מ"ב (סי' תקנ ס"ד) וכה"ח (אות ז)]. וכן יוצא מהשו"ע (סי' תקננ סעי' ו). ועי' מש"כ בשבט הלוי (ח"ד סי' נו וח"ח סי' פא עניני ת"ב אות א)].

יולדות

יולדות כל ל' יום דינן כחולה שאין בו סכנה, ופטורות מהתענית. [טשו"ע (סי' תקנז) ומ"ב (שם ס"ק ט)]. ולאו דוקא ל' יום אלא כל זמן שהן חלושות מהלידה ולא נתרפאו מהלידה דינן כיולדות תוך ל', שפטורות מהתענית. [מחז"ב (קוי"א סי' תקנה אות ב) והובא בכה"ח (סי' תקנז אות כח)]. אלא שמנהג האשכנזים שיוולדות תוך ל' נוהגין להתענות כל זמן שאין להם צער גדול שיש לחוש לסכנה, והמיקל לא הפסיד. [רמ"א (שם). ועי' במ"ב (ס"ק ט)]. ובזמנינו לא נוהגין להחמיר בזה, ואדברה חלילה ליולדות להתענות תוך ל' או לאחר ל' יום אם הן חלושות (ואף בשטעה באב הדין כן). [ערוה"ש (סי' תקנא אות ח). ועי' בשמעתא עמיקתא גליון קי"י בענין מעבורות ומניקות בת"ב. ועי' עוד בשד"ח (מע' יוה"כ סי' ג ד"ה ודע)]. ועי' לקמן לענין מניקות.

מפלת

מפלת לאחר מ' יום מתחלת ההריון דינה כיוולדת הנ"ל. [ביאור הלכה (סי' תריו סעי' ד ד"ה יולדת), ועי' בשד"ח (מע' יוה"כ סי' ג ד"ה דע). ומי יום אלו יש למונות מליל הטבילה האחרונה, ע"י בעבודת הגרשוני (סי' כא) הובא בפתי"ש (סי' קצד ס"ק ג). וכן פסק בשו"ת בית אבי (ח"ג סי' עו)].

מעוברות ומניקות

מעוברות ומניקות לדעת השו"ע (סי' תקנז סעי' ה) פטורות מלהתענות בצומות (פרט לת"ב ויוה"כ), אמנם לדעת הרמ"א (רס"י תקט) נהגו להחמיר אם אינן מצטערות. אמנם אם מצטערות אינן מתענות ואסורות להחמיר על עצמן. [שע"ה"צ (אות ג)]. ויש אומרים שבזמנינו סתם מניקות מצטערות הן ועל כן פטורות מלצום. [דמשק אליעזר (עמי' רמח) בשם תשובה מאהבה (ח"ב סי' תקט)]. ויש מחמירים אלא שאם אין הרגשתן ככל הנשים יכולות להקל. [הגרנ"ק זצ"ל (שבת ח"ב עמי' רס)]. ולמעשה יש להקל להן בכל אופן (ולענין ת"ב ויוה"כ ע"י בהלכות מצויות של ת"ב ויוה"כ. ועיי"ש עוד פרטים בענין זה). [הגרשו"א זצ"ל (הליכ"ש פט"ז אות א והגה 2) ובעל התשובות והנהגות (תורת היולדת פמ"ז הגה ה), ושכן שמע מדולי עולם כי בזמנינו חלשות הן].

ממתי נחשבת מעוברת

מעוברת מיקרי משעה שהוכר הולד, (אחר ג' חדשים מתחלת ההריון), ומי"מ אפילו לאחר מ' יום ליצירת הולד בכלל מעוברת היא, אם מרגשת צער, אבל לפני זה דינה ככל הנשים אם לא שמצטערת הרבה. ואם מרגשת חולשה אין להחמיר בה כלל. [מ"ב (סי' תקנ ס"ק ג). ובזמנינו שיש לנשים בתחילת הריונן תופעות הגורמות להן צער, בדרך כלל מעוברות מצטערות הן ואינן צריכות להתענות אפי' תוך ג"ח להריונן. [אולי"צ (ח"ג פכ"ה אות ז)].

הפסיקה להניק תוך כ"ד חרש (למקילין לעיל)

י"א שכ"ד חדש אחר הלידה בכלל מינקת היא אפי' פסקה מלהניק. [מהרש"ם (דעת תורה רס"י תקט) לענין ג' צומות. וכן פסק באבן ישראל (ח"ס ס"י סב אות ח)]. ולא נוהגים להקל כדעה זו. [הגרשי"א זצ"ל (אשרי האיש פס"ז אות ג)]. ומי"מ אפילו אם מניקה רק פעם ביום דינה כמינקת שאם מצטערת פטורה מהתענית. [הגרנ"ק זצ"ל (חוט שני שבת ח"ד עמי' רט)].

רופאים / אחיות בשעת עבודתם / אנשי ביטחון

רופאים המתעסקים ביום התענית בנייתוחים וכיוצ"ב המחייבים ישוב הדעת וצלילות גמורה, יכולים לאכול. וה"ה לאחיות המשמשות בבה"ח ומתקשות לעבוד כראוי מחמת הצום. וכן הדין לאנשי ביטחון וכדו' והכל לפי הענין. [הגרשו"א זצ"ל (שם פ"יג הגה ג)].

בעלי ברית, חתן והקרואים לפעודת מצוה

פעודת מצוה

כה. בתענית אסור לאכול אף בסעודת מצוה. [מ"ב (סי' תקסח ס"ק ב)]. (ולענין תענית אסתר עיין בשמעתא עמיקתא - הלכות מצויות לפורים מש"כ בס"ד בזה).

בעלי ברית

בעלי ברית בכל ד' צומות צריכים להשלים תעניתם. אבל אם היו דחויין אין צריכים להשלים. [מ"ב (סי' תקנט ס"ק לה) ושעה"צ (סי' תרפו אות טז)]. ובתענית אסתר יש להקל בכל אופן. [שעה"צ (סי' תרפו אות טז)]. ומכל מקום מותר להם לאכול רק אחרי הברית. [שערי תשובה (סי' תקנט סוף אות טו). דעת הגריש"א זצ"ל (אשרי האיש פס"ז אות לב) שכן המנהג].

חתן ביום חופתו

חתן ביום חופתו צריך לצום בכל הצומות. [מ"ב (סי' תקנט ס"ק לה)]. פרט לתענית אסתר. [שעה"צ (סי' תרפו אות טז)]. ואם נדחו יש להקל. [שעה"צ (סי' תרפו אות טז)].

חתן וכלה בז' ימי המשחה

כשחל אחד מהצומות בתוך שבעת ימי החופה ישלים תעניתו. (אבל יא"צ א"צ להתענות בתוך ז' ימי החופה אם נשא בתולה או בחרו אלמנה). [מ"ב (סי' תקנ סס"ק ב)].

יש חופה ביום התענית

אם יש חופה ביום התענית בערב שבת, נוהגין להתפלל מנחה ולקרות ויחל ואח"כ עושים החופה. [רמ"א (שם). ועי' עוד פרטים בזה במ"ב (ס"ק יב)].

אופן האכילה לטוורים מהתענית

הפטורים מהתענית רשאים לאכול כדרכם אף יותר מכדי צורכם, ומכל מקום לא יתענגו באכילתם. [הגרנ"ק זצ"ל (חוט שני שבת ח"ד עמי' רנח) ועי' בדיני ט"ב].

דיני התפילות

אמירת עננו

בתעניות יחיד אומר עננו בשומע תפלה. [שו"ע (סי' תקסה סעי' א)]. ולא יחתום "העונה בעת צרה", אלא כשמגיע ל"בכל עת צרה וצוקה" יסיים כי אתה שומע תפלה. [רמ"א (שם)].

אמירתו בתפלת שחרית

דעת השו"ע (סי' תקסה סעי' ג) שבארבע צומות, גם היחיד אומרו בכל תפלותיו, שאפילו יאחזנו בולמוס ויאכל שייד לומר עננו ביום צום התענית הזה, כיון שתיקנו חכמים להתענות בו. ודעת הרמ"א (שם) שהמנהג בכל הצומות שלא לאומרו כי אם במנחה. (מלבד הש"ץ שאומרו אף בשחרית כשמתפלל בקול רם).

חתם בשמע קולנו "הענה בעת צרה"

יחיד שחתם בתענית בברכת שמע קולנו "העונה בעת צרה" אם הוא תוך כדי דבור יחזור ויאמר שומע תפלה ואם נזכר לאחר מכן יחזור לתחלת הברכה, ואם סיים תפלתו חוזר לראש התפלה. [הגרשו"א זצ"ל (הליכ"ש פ"יג אות ח ואשי ישראל פמ"ד הגה לו), הגרנ"ק זצ"ל (אשי ישראל שם) ושבת הלוי (ח"ח סי' קלב)]. ויש מי שאומר שאין צריך לחזור. [בעל ההר צבי (אשי ישראל שם)]. ועל כן יחזור להתפלל אלא שלכת' יתנה שאם אינו מחויב לחזור שתפלתו יהיה תפלת נדבה.

שכח לומר עננו

אם שכח מלומר עננו, אין מחזירין אותו, ואם נזכר קודם שעקר רגליו, אומרו בלא חתימה לאחר תפלתו, קודם יהיו לרצון. [שו"ע (שם סעי' ב), רמ"א (שם) ומ"ב (ס"ק ז)]. ובדיעבד יכול לאמרו אף אחרי יהיו לרצון כל זמן שלא עקר רגליו. [שעה"צ (סי' תקסה ס"ק ה)].

אכל בתענית

מי שטעה ואכל בתענית אומר עננו בתפלה ויאמר "עננו ביום צום התענית הזה". [מ"ב (סי' תקסה ס"ק ג)]. ויש אומרים שאם אכל פחות מכשיעור (או מסתפק אם אכל כשיעור) אומר "עננו בצום תעניתנו". [תשובות והנהגות (ח"א סי' שכח)]. אולם אם אינו מתענה מחמת חולי וכדומה אינו אומר עננו כלל. [בה"ל (סי' תקסה על סעי' א ד"ה בין) ע"פ מאמרי' דלא כהחיי"א. ודעת הגרשו"א זצ"ל (הליכ"ש פ"ג אות ז) שיאמר עננו, ויגיד "ביום צום התענית הזה"].

אינו משלים התענית

מי שאינו משלים התענית כגון מחמת חולי וכדומה, אם בזמן שמתפלל מנחה עדיין מתענה יאמר עננו. [רמ"א (סי' תקסב סעי' א) ומ"ב (ס"ק ו-ז)]. ואם אכל קודם תפלת מנחה אינו אומר. [הגרשי"א זצ"ל והגרנ"ק זצ"ל (אשי ישראל פמ"ד הגה לה)].

ש"ץ באמירת עננו

ש"ץ שמסדר תפלתו בלחש, אומר עננו כיחיד בשומע תפלה (בשחרית ובמנחה לדעת השו"ע הנ"ל ולדעת הרמ"א רק במנחה). [שו"ע (סי' תקסה סעי' א)]. ובחזרת הש"ץ אומרו בשחרית ובמנחה בין גואל לרופא, וחותם : בא"י העונה בעת צרה (ויש אומרים העונה לעמו ישראל בעת צרה). [שו"ע (סי' תקסו סעי' א) ומ"ב (ס"ק ב וס"ק ח)]. והדין כן אף כשחל הצום בער"ש. [מ"ב (סי' תקנ ס"ק יא)].

ש"ץ שאינו מתענה

ש"ץ שאינו מתענה לא יתפלל. [שו"ע (סי' תקסו סעי' ה)]. ואם אין ש"ץ אחר מוטב שיתפלל מי שאינו מתענה ממה שיתבטלו לשמוע קדיש וקדושה וברכו. ואם אירע שעבר לפני התיבה יאמר בשומע תפלה עננו ביום צום התענית הזה. [מ"ב (ס"ק יח)]. ומי שמסופק אם יוכל להשלים התענית רשאי להיות ש"ץ כי עתה מחויב להתענות. [שואל ומשיב (מי' תני' ח"ב סי' נח)].

ש"ץ ששכח לומר עננו

ש"ץ שגמר "גואל ישראל" ושכח ולא אמר עננו, לא יחזור אפי' אם עדיין לא גמר רק רפאנו, ואם חזר ברכה לבטלה היא. [שו"ע (סי' קיט סעי' ד)]. אלא שאם נזכר קודם שחתם אפי' אם אמר ברוך אתה הואיל ולא אמר עדיין השם חוזר ואומר עננו עם חתימה ואח"ז חוזר ואומר ברכת רפאנו. [מ"ב (ס"ק טז)]. ואם לא נזכר כלל יאמר עננו בשומע תפלה כיחיד. [רמ"א (שם). ועי' בערוה"ש (אות קיט) שפסק שרשאי הש"ץ כשאומר עננו בשומע תפלה, לחתום בא"י העונה בעת צרה ושומע תפלה, ומי"מ די בחתימת שומע תפלה שהיא כוללת הכל]. ואם שכח גם בשומע תפלה אפי' נזכר קודם שהתחיל רצה שוב לא יאמר אלא יאמרנה אחר שיסיים בשלום קודם אלקי נצור ובלא חתימה. [מ"ב (ס"ק יט)].

ש"ץ שאמר עננו קודם "ראה נא"

אם שכח ואמר עננו קודם "ראה נא" אינו צריך לחזור ולומר עננו פעם אחרת. ואם ירצה יאמרנה בשומע תפלה כיחיד. [מ"ב (ס"ק יז)].

אין עשרה מתענים

אין שליח צבור אומר עננו ברכה בפני עצמה בצומות, אא"כ יש בבית הכנסת עשרה שמתענין. [שו"ע (סי' תקסו סעי' ג)]. ואם יש בהם אחד שאינו משלים לא יאמר ברכת עננו. [מ"ב (ס"ק טז)]. ובכל אופן יאמרנה בשומע תפלה כשאר יחיד. [מ"ב (ס"ק יג)]. ויש אומרים שכל זה בסתם תענית צבור, אבל בתענית צבור של ד' צומות כיון שמדברי קבלה הם אפילו אין שם מתענים רק שבעה והשאר אינם מתענים דאנסיי שהם חולים יכולים לקבוע ברכת עננו. [מ"ב (סי' תקסו ס"ק יד)].

באו עשרה מתענים באמצע חזרת הש"ץ

אם לא היו עשרה מתענים בבהכ"נ (ע"י לעיל שבד' צומות י"א שמספיק בז' מתענים) ובאו אחר ברכת רפאנו, יאמר בשומע תפלה כיחיד. ואם התחיל הש"ץ להתפלל בקול רם והיו אז בבה"כ עשרה שמתענים, ואח"כ הלכו מקצתן קודם שהתחיל הש"ץ עננו, לא יאמר עננו, וטוב שיאמר אז בשומע תפלה. ואם כבר התחיל עננו ויצאו גומר. [מ"ב (סי' קיט ס"ק יח)].

אמירת שים שלום במנחה

מי שמתענה אומר שים שלום במקום שלום רב בתפלת מנחה. ואם אינו מתענה אומר שלום רב. [שונה הלכות (סי' תקסו אות יב)].

וידוי ונפילת אפים במנחה כשחל בערב שבת

אין אומרים וידוי ונפילת אפים במנחה וכן לא אומרים אבינו מלכנו לפי שהוא ערב שבת. [מ"ב (סי' תקנ ס"ק יא וסי' תרב ס"ק ג)].

קריאת התורה

קריאת "ויחל"

בצומות קוראים "ויחל" בשחרית ובמנחה. [שו"ע (סי' תקסו סעי' א)]. והדין כן אף כשחל הצום בערב שבת כגון עשרה בטבת. [רמ"א (סי' תקנ סעי' א)].

הפטרה

מנהג אשכנזים שמפטירין במנחה (ישעיה פנ"ה פס' ו) "דרשו", ובשחרית אין מפטירין, חוץ מתשעה באב. וקורים אפילו כשחל בערב שבת. [רמ"א (שם)]. ומנהג הספרדים שאין מפטירים כלל, פרט לת"ב שמפטירין במנחה (הושע פ"י"ד פס' יב) "שובה ישראל". [חיים שאל (ח"ב סי' לה) וישיביל עבדי (ח"ו סי' יט)]. וספרדי המתפלל במנן אשכנזי י"א שרשאי לעלות למפטיר ולברך על ההפטרה. [ישיביל עבדי (ח"ו סי' יא אות ב). ועי' בדברי יציב (אוי"ח ח"ב סי' רמז)]. ויש מחמירים בזה. [הגרשי"א זצ"ל (אשרי האיש פס"ז)].

להעלות כהן לשלישי – מפטיר

אין להעלות כהן לעליית שלישי שהוא מפטיר. ואף לא על ידי שיעלה ישראל לתורה ויתן לכהן לקרוא את ההפטרה. [מ"ב (סי' קלה ס"ק לד ושעה"צ אות לג) ואור לציון (ח"ג פכ"ט אות כד)]. ואם אין הישראל יודע להפטיר קוראים את הכהן. [ע"י ברמ"א (סי' רפד סעי' ד) ובמ"ב (ס"ק ז)]. ואם קוראים בספר של קלף יכול הישראל אפילו לכתחלה לברך והכהן קורא, אבל אם קוראים מתוך ספר אינו אלא בדיעבד. [מ"ב (סי' רפד ס"ק ז-ח). ועי' במנח"י (ח"ט סי' כב) שאפשר להקל אף לכתחלה כדי שלא לבייש מי שאינו יודע].

חובת קריאת התורה למי שאינו מתענה

יש מצדדים שמי שאינו מתענה אינו חייב בקריאת התורה. אלא שמ"מ לא יצא בשעת הקריאה משום ביטול מעלת "ברוב עם הדרת מלך". [מהר"ל דיסקין (קו"א סי' ה אות טו)].

חובת קריאת התורה לבעלי ברית וחתן

בעלי הברית והחתן החייבים להתענות חייבים לשמוע פרשת ויחל (אע"פ שאין אומרים את הסליחות כמבואר לקמן). [שע"ת (סי' קלא אות טו)].

אין עשרה מתענים

כשחל התענית צבור בבי' וה', אף על פי שדוחין פרשת השבוע, די כשיש ששה מתענים בבהכ"נ ויחל. משא"כ במנחה צריך י' מתענים בבהכ"נ. וה"ה שחרית כשחל בימים אגד"י, צריך עשרה מתענים בביהכ"נ. ויש אומרים שבתענית צבור של ד' צומות כיון שמדברי קבלה הם אפי' אין שם מתענים רק ז' והשאר אינם מתענים מחמת אונס שהם חולים יכולים לקרות ויחל, [מ"ב (סי' תקסו ס"ק יד). ואם לא צמים כי מקילים בדבר כי קל הוא בעיניהם, כתב בפרי השדה (ח"ג סי' קסח וסי' קעט) שלא קוראים. ועי' באג"מ (ח"ד סי' קיג) ובצ"א (ח"יד סי' נו) ד"יל שאף בכה"ג קוראים], וכן הוא המנהג. [אג"מ (ח"ד סי' קיג) והגרשי"א זצ"ל (פס"ז אות כ)]. ומי"מ י"א שלכתחלה אם אפשר יש לחזור אחר י' מתענים. [ביה"ח (אות לב)].

✉ להצטרפות לרשימת התפוצה ללא עלות ניתן לשלוח בקשה לדוא"ל: amikta@amikta.co.il

© שמעתא עמיקתא – לרפו"ש של חנה דינה בת צירל בתושח"י – לשאלות והערות ניתן להתקשר לפל' 052-767-0503